

*Ірина Матяш (Київ)*

### КАНАДСЬКІ СТОРІНКИ ЖИТТЄПISУ ВОЛОДИМИРА СІКЕВИЧА

Володимир Васильович Сікевич (1870–1952) не належить до ключових дійових осіб історії українського державотворення. Однак доля визначила його присутність у той час і в тих місцях, де й коли його вчинки активно впливали як на перебіг історичних подій (добы визвольних змагань, діяльності української еміграції в Канаді), так і на долі історичних осіб (Симона Петлюри, Івана Огієнка, Всеволода Петріва). Він спричинився до створення українського війська, репрезентував Україну на дипломатичній арені, власним прикладом учив земляків шанувати й зберігати в собі українця далеко за океаном.

Література не надто багата згадками про цю особистість. До спеціальних можна віднести хіба що невеличку публікацію Ярослава Тинченка «Український військовий аташе» у його ж збірнику «Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття: 1917–1921 роки» (К., 1995) та інформацію довідкового характеру з Інтернету, що рясніє неадекватними оцінками (на кшталт «друга адмірала Горті» чи «очільника антибільшовицького руху»)<sup>1</sup>. У контексті дослідження діяльності Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині (1919 – 1924)<sup>2</sup> розглядалися окремі аспекти біографії генерала Сікевича, якому, за збігом обставин, випало очолити українське посольство в Будапешті в 1920–1924 рр. При цьому terra incognita залишалися канадські сторінки його життєпису. Єдиним відомим документом, пов'язаним із цим етапом життя вояка-дипломата, було видане в травні 1924 року Симоном Петлюрою доручення генералові Сікевичу «виучити імміграційні обставини в Канаді»<sup>3</sup>. Однак інформація, зафіксована в цьому документі, зокрема, щодо надання йому права «вести переговори, заключати і підписувати договори, необхідні для досягнення наміченої мети»<sup>4</sup> лише провокувала питання, не даючи відповідей. Реконструкцію «заокеанського» періоду життя Володимира Сікевича (1924–1952 рр.) уможливило ознайомлення з документами, що зберігаються в архівах Канади, під час наукового стажування автора цих рядків у Канадському інституті українських студій Альбертського університету, а також консультативна допомога відомих науковців з Вінніпегу, Едмонтону та Торонто: Радомира Білаша, Тараса Закидальського, Андрія Макуха, Ореста Мартиновича, Романа Сенькуся.

Окремого комплексу документів, який можна було ідентифікувати як особовий фонд Володимира Сікевича, не збереглося. Натомість у Національному архіві та бібліотеці Канади, в Архіві Бібліотеки Карлтонського університету (Оттава, Онтаріо), а також Осередку української культури і освіти та Військово-історичному музею і архіві УВАН (Вінніпег, Манітоба) вдалося виявити репрезентативний масив документної інформації й відтворити на її підставі канадські сторінки біографії цього державного і громадського діяча. Як свідчать

листи і рукописи Володимира Сікевича, рефреном кожного дня його життя в Канаді залишалася вірність ідеалам, виплеканим з юнацьких років.

Володимир Васильович Сікевич народився 23 серпня (5 вересня) 1870 р. в с. Тараща на Київщині, «де самі люде кращі»<sup>5</sup>, в родині предводителя місцевого дворянства й голови мирових суддів Таращанського повіту Василя Милетєвича Сікевича та доньки професора Київської духовної Академії Данила Смолодовича – Наталії. Стара шляхетська родина Сікевичів була досить заможною й мала не лише Таращанський маєток на Дворянській вулиці полями «аж до обрію», але й будинки в Києві, Москві й Санкт-Петербурзі. Володимир був другою дитиною в родині: первісток молодого подружжя – дівчинка – померла незабаром після народження. Крім нього, в сім'ї підросли син Микола та доньки: Людмила і Ганна. Улюбленим місцем дитвори був розлогий сад з неймовірними овочами й ягодами, найрізноманітнішою городиною. Та малечі більше смакували недозрілі порічки й твердий агрус, смак якого зберігся в уяві впродовж усього життя. Незабутнє враження справили на хлопчика проводи війська на турецьку війну 1877 р. «Можливо, що якраз тоді народилось моє тверде бажання стати вояком»<sup>6</sup>, – згадував він на схилі віку. Рік по тому, відповідно до рішення батьків «відправити сина в науку до Києва», на четвірці найкращих коней Володимир у супроводі батька вирушив у не знайомий ще світ. Київ зустрів хлопчика сяйвом вуличних ліхтарів, густими натовпами народу на Хрещатику й Бібіковському бульварі, могутніми хвилями Дніпра-Славути.

У київському будинку діда на розі Почасєвської та Набережно-Нікольської вулиць розпочався новий етап життя майбутнього генерала. Після закінчення 3-ї Київської класичної гімназії, 1888 року Володимир подав на «Височайше ім'я» прохання про прийняття на військову службу і був зачислений до 131-го Тираспольського піхотного полку на правах «вольноопределяющогося першого розряду». У серпні 1890 року повернувся до Києва на навчання до піхотного юнкерського училища. Вишкіл у військовій школі під началом генерала Лаврова був для юнака не нудною муштрою, а втіленням дитячої мрії. Він все робив із насолодою, пишаючись своєю вправністю. Через два роки, закінчивши в серпні 1892 р. з відзнакою навчальний заклад в ранзі підпрапорщика, юнак отримав призначення до 16-го піхотного Ладозького полку. Починалася «нова ера» життя – «самостійного, державного»<sup>7</sup>. На місце дислокації полку – до м. Пултуска – прибув у січні 1894 року, й у ранзі підпоручника розпочав військову кар'єру. З жовтня 1896 року по квітень 1902-го він обіймав посаду ад'ютанта, одночасно виконуючи обов'язки завідувача офіцерської столової та бібліотекаря.

Весною 1901 р. Володимир Сікевич одружився з донькою полковника 15-го Шліссельбурзького полку Владислава Косьмінського – Вандою. Донька кадрового військовика, яка з дитинства звикла до суворих умов життя, стала справжнім другом і єдиним коханням Володимира Сікевича. Двадцятип'ятирічна красуня (вона була молодшою за чоловіка на 6 років) одразу зуміла створити родинний затишок. Вже 5 грудня 1901 р. у подружжя народилася донька, названа на честь

бабусі – Наталею. Невдовзі – 5 лютого 1903 р. родина поповнилася сином Леонідом. На той час Сікевич мав уже звання штабс-капітана і набував командирського досвіду, був обраний членом офіцерського суду (26 вересня 1902 р.), виконував обов'язки діловода полкового суду (19 серпня 1903 р. – 19 серпня 1904 р.) За заслуги в російсько-японській війні 1904–1905 рр. у березні 1907 р. дістав орден Станіслава 3-го класу. 28 жовтня 1908 р. штабс-капітана Володимира Сікевича було підвищено до рангу капітана. Впродовж 1909 р. він був членом полкового суду, командував 5-ю ротою, 1-ю запасною ротою, 2-м батальйоном. У січні 1910 р. отримав призначення начальником Полкової навчальної команди. За взірцеве навчання команди, яка впродовж трьох років на інспекторських оглядах була першою, в червні 1912 р. його було нагороджено орденом Станіслава 2-го класу.

Від часу початку Першої Світової війни капітан Сікевич був на фронті, прийнявши командування 16-ою ротою Ладозького полку. У серпні – жовтні 1914 р. командував 4-м батальйоном. Під час кровопролитного бою під Гросс-Бессау 13 серпня дістав перше поранення. Після другого поранення й контузії 6–7 листопада під Черино і Плоцьком лікувався в шпиталях Варшави, Вільно й Москви, щоб знову стати до лав. 3 грудня 1914 р. підвищений до рангу підполковника. Воював у Польщі й Галичині, «рятуючи антантську коаліцію»<sup>8</sup>. За бойові відзначення В.Сікевич був нагороджений орденами св. Анни 2-го класу з мечем, св. Володимира 4-го класу з мечем і стрічкою та св. Анни 4-го класу «За хоробрість», а 27 вересня 1916 р. «височайшим наказом іменованій полковником».

Незабаром полковник В.Сікевич подав рапорт про переведення його на службу до тилкових підрозділів. Призначений очолювати 6-й запасний полк, що базувався в Україні (зокрема, в Хмельнику та Ізяславлі), розпочав його українізацію. «Коли вибухнула революція, то він кинув царську службу, зукраїнізував своє військо і пішов на службу українському народові і його владі, Українській Центральній Раді», – згадував один із його бойових побратимів<sup>9</sup>. Одним із перших вищих офіцерів царської армії Володимир Сікевич зрозумів важливість своїх знань і досвіду для молодої держави. Натхненний можливістю будівництва незалежності України, він брав участь у 1-му, 2-му, 3-му Військових з'їздах у Києві. Під час Першого Всеукраїнського військового з'їзду головою Українського Військового Генерального Комітету було обрано Симона Петлюру. Відтоді їхні життєві шляхи, попри різні позиції на політичній шахівниці, неодноразово перехрещувалися. На скликаному з ініціативи голови УВГК Другому з'їзді було проголошено Перший Універсал Української Центральної Ради. У складі Генерального секретаріату УЦР Симон Петлюра обійняв посаду генерального секретаря військових справ. Своєю позицією він викликав щиру повагу Володимира Сікевича.

За погодженням із Головним Отаманом С.Петлюрою 2 листопада 1917 р. очолюваний ним полк було перейменовано в 2-й Український. Але вже в

березні 1918 року йому запропонували очолити 3-й Гайдамацький полк сформованого під проводом С.Петлюри Запорізького загону. 26 березня полк виступив у похід. Уже 4 квітня 1918 р. отаман Сікевич отримав наказ сформувати Слов'янську групу в складі 3-го Гайдамацького полку, 1-го Дорошенківського полку, 4-го Богдановського полку, панцерного відділу, батареї легких і важких гармат, кінної сотні. Виконуючи наказ зайняти станцію Лозову й захопити місто Слов'янськ, Сікевич зі своєю Слов'янською групою «очистив так званий Донецький камінноугольний район від червоних та доходить до етнографічних кордонів України»<sup>10</sup>. 10 липня 1918 р. його призначено на посаду командира 31-го Черкаського кадрового полку й спрямовано на допомогу німцям і каральним загонам у придушенні повстання в рідній Таращі. Однак він свідомо відмовився виконати наказ, мотивуючи малою чисельністю підпорядкованих йому вояків. 8 листопада він став комендантом Черкащини, а наприкінці 1918 р. зі своїм полком приєднався до військ Директорії, які рухалися з Білої Церкви до Києва, й був спрямований у розпорядження головнокомандувача повстанськими військами С.Петлюри. Війська Директорії увійшли в Київ 19 грудня 1918 р. Надалі державно-політична та громадська діяльність Володимира Сікевича була нерозривно пов'язана з долею УНР.

Уже 20 січня 1919 р., отримавши призначення заступника голови Військово-санітарної місії у справах полонених в Європі, разом з численними дипломатичними місіями, які спішно відбували з Києва до місць призначення, полковник Сікевич терміново виїхав до Відня. Звідти 25 лютого 1919 р. приїхав до Будапешта як затверджений Директорією на посаді Угорської філії Військово-санітарної місії у справах полонених. Тут його діяльність набула кардинально іншого характеру: він створив станицю для військовополонених, опікувався їх поверненням додому, тісно співпрацюючи з тодішнім головою Надзвичайної дипломатичної місії УНР Миколою Галаганом. Під час керування Угорщиною комуністами, попри наявність у полковника Сікевича охоронного листа за підписом народного комісара Петера Агоштона, над ним самим та його родиною нависла серйозна загроза. 21 червня 1919 р. В.Сікевича як особу, небезпечну «для ладу Совітської Республіки»<sup>11</sup>, та його 16-річного сина було затримано агентом політичного відділу. Кілька годин затримані провели в підвалах будівлі Парламенту, і лише втручання представника Комісаріату закордонних справ УРР Ерньо Пора та Миколи Галагана поклало край необґрунтованим звинуваченням.

Після скасування Військово-санітарних місій в Центральній і Східній Європі влітку 1920 р. з 5-го липня Володимир Сікевич очолив Відділ Українського Червоного Хреста, зберігши склад своєї установи.

9 грудня 1920 р. його призначено головою Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині. Діяльність Володимира Сікевича на чолі місії припала на перебування біля керма влади в Угорщині диктатора Міклоша Хорті. Противник більшовизму, прихильник фашистської ідеології, очільник Угорщини зберіг всі дипломатичні імунітети за репрезентантами «нерадянської» України. Нарівні з

іншими представниками дипломатичного корпусу в Будапешті, співробітники української місії брали участь в офіційних заходах та прийняттях, що відбувалися в угорській столиці. Водночас В.Сікевич сумлінно дбав про виконання завдань уряду УНР та допомогу українським громадянам в Угорщині. Усвідомлюючи необхідність допомоги військовополоненим в умовах, коли Відділ українського Червоного Хреста в Угорщині на початку 1922 р. було ліквідовано, він створив такий відділ при місії. Поспіль із дипломатичними функціями полковник Сікевич систематично виконував завдання Головного штабу Військ УНР, створив у складі місії військовий відділ. Наказом по Війську УНР від 28 серпня 1922 р. його підвищено до рангу генерал-хорунжого<sup>12</sup>.

Наприкінці жовтня 1923 р. В.Сікевичу було доручено організацію перебування в Будапешті С.Петлюри. Залучення до цієї акції генерала-дипломата не було ситуативним. Із двох варіантів – італійського і угорського – для зупинки Головного Отамана в Європі було обрано другий. Доручення провести консультації з угорськими урядовими колами (й зокрема забезпечити згоду «Начальника Держави» М.Хорті на приїзд С.Петлюри до угорської столиці) В.Сікевич отримав безпосередньо від С.Петлюри. Йшлося про необхідність проживання під вигаданим ім'ям у помешканні, адресу якого не планувалося розголошувати. С.Петлюра планував прибути з секретарем (без родини) і просив підшукати помешкання з двох кімнат (не в готелі) поблизу приміщення місії. Підписання прелімінарної угоди Польщі з радянською Росією в жовтні 1920 р. відгукнулося вимогою 1923 року радянської України до польських властей щодо заборони діяльності уряду УНР і видачі С.Петлюри як ворога народу. Залишатися в Варшаві, де він мешкав з листопада 1921 р. на конспіративних квартирах під прізвищем Полтавченко<sup>13</sup> або псевдонімом Професор, Головному Отаману ставало небезпечним. Водночас перебування С.Петлюри в Польщі не було вигідним і для колишніх союзників. У найближчому оточенні з'являлися радянські агенти і провокатори. Існував навіть план його викрадення або отруєння<sup>14</sup>. Відтак потреба в ретельній конспірації була не надуманою. Виконання доручення Головного отамана стало справою честі для генерала. Вже 4 листопада доповів С.Петлюрі про деталі підготовки угорського та транзитних австрійського і чеського паспортів (необхідність надіслання фотографій та уточнення прізвищ, оскільки приїзд планувався інкогніто), а незабаром повідомив про «згоду тамошніх кругів»<sup>15</sup> на приїзд лідера Директорії. Паспорт для Петлюри В.Сікевич мав отримати на ім'я Стефана Могили, В.Прокопович в'їжджав до Угорщини за власним прізвищем.

Таким чином, упродовж жовтня – грудня 1923 р. В.Сікевич підготував перебування С.Петлюри в Будапешті, забезпечив необхідними документами, узгодив відповідні питання з угорським урядом, підшукав помешкання і отримав фінансування. Водночас від'їзд С.Петлюри із Варшави дав підстави В.Сікевичу зробити невтішні висновки. Він усвідомив невідворотність наближення фіналу діяльності місії й спробував отримати через американське посольство в

Будапешті візу дипломатичного кур'єра. Однак отримання такої візи мало погоджуватися послом США в Берліні. Єдиною людиною, здатною допомогти в цій справі, був Посол з повноваженнями міністра М.Василько. До нього 15 грудня й звернувся В.Сікевич, мотивуючи наявністю в США «великої української колонії» та необхідністю поїздок кур'єра до Вашингтона на два – три тижні раз на два місяці для спілкування з українським представником Мишугою<sup>16</sup>. Однак, ймовірно, через загострення хвороби (він страждав на важку форму астми) М.Василько не встиг допомогти колезі.

2 січня 1924 р. Головний Отаман з'явився в помешканні Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Будапешті, на Margitpark, 53. Деякий час Симон Петлюра перебував в угорській столиці як керівник прес-бюро місії, зупинившись у приватному помешканні. За дорученням Голови Директорії генерал Сікевич організував переклад його інтерв'ю зі співробітником «Рус-прес», передрукованого «Ділом»<sup>17</sup>, на французьку та англійську мови й передав його «як інформаційний комунікат місцевим амбасадам»<sup>18</sup>. Підготовлені С.Петлюрою повідомлення про останні події в Україні було передано до друку в місцевих газетах. Перебування в Будапешті С.Петлюра розглядав як «тимчасове», передбачаючи виїхати «у більш відповідне місце»<sup>19</sup>. Йшлося про Рим або Париж. З'ясувати можливість виїзду до Італії С.Петлюра доручив В.Сікевичу, зважаючи на його добрі стосунки з місцевою владою, котра з огляду на спільність ідеологічних засад із тодішньою італійською диктатурою могла посприяти в цій справі. Опікуючись справами лідера Директорії, Сікевич розумів, що й самому слід готуватися до від'їзду.

У травні 1924 р. він залишив Угорщину й емігрував до Канади. За місяць до того Сікевич отримав від угорського уряду повідомлення про ліквідацію місії, зробив відповідні розпорядження, доручив упорядкувати архів. Про причини й привід виїзду саме до Канади генерал згодом майже жартома написав у спогадах: «В 1924 році ненаситна дипломатія заставила Угорщину зірвати з Україною дипломатичні зносини і наша місія опинилась на роздорожжю. Куди їхати, що робити? На прощання зайшов я до англійського посла; він, як звичайно англійці, був дуже чемний і спитав: “Куди ми тепер поїдемо, що будемо робити?” Радить мені їхати на відпочинок до Канади, де є чудове поле на польовання, на рибну ловлю, взагалі на різний спорт. Я в душі усміхнувся: мені треба притулку для життя, а він мені пропонує спорт! Добре, кажу, це дійсно добрий вихід. Я поїду до Канади, а ви напишіть мені перепустку. Він охоче це зробив і ми всі опинились в Канаді»<sup>20</sup>. Насправді лише підписане Симоном Петлюрою під час його перебування у Будапешті «повноваження на поїздку до Канади» допомогло Володимиру Сікевичу в порівняно простий спосіб потрапити за океан.

Уже 9 червня 1924 р. родина Сікевичів оселилася у Вінніпезі – своєрідній столиці канадського українства, на Банерман (Banerman), 512. Тут довелося генералові виявити й військову кмітливість у змаганнях з природою на фермі, й дипломатичний хист у налагодженні стосунків із українським вояцтвом, яке

«заробляючи тяжкою працею на прожиття» в Канаді, «творило водночас українське національне життя, вважаючи його продовженням української визвольної боротьби»<sup>21</sup>, й звикати до іншої культури і стилю життя. Перші враження на канадській землі від поведінки в побуті («куди не глянеш, де не їдеш, а все перед твоїми очима люди, що в дома не скінчили, або не мали часу їсти і дожовують у дорозі»; «в офісах і всяких інституціях мало не всі сидять в шапках»; «багато людей жууть тютюн і курять люльки, що хвилиною, де стоїть, там і плюне»; «майже голі купаються, бо ті шматочки шмаття, то менші фігового листка»<sup>22</sup>) дивували й розчаровували («може це й добре, та мабуть таки ні!»<sup>23</sup>), стимулювали до праці й спонукали ретельно зберігати в собі українство. Водночас новоприбулий зауважував переваги цивілізації: «скрізь все машина, техніка працює, хата повна світла, що й без сірника запалюється і вода гаряча й холодна зі стіни тече»<sup>24</sup>. Доводилося пристосовуватися до нового стилю існування. Досвід фермерського життя вимагав терпіння й наполегливості. Опанування необхідними знаннями і вміннями не обходилося без інцидентів. Одного разу він, рубаючи дрова, «ледве не відрубав ногу» на фермі<sup>25</sup>. Та шість років і три місяці (за його власними підрахунками) фермерського побуту помітно змінили життя родини, зробили всіх її членів більш пристосованими до спілкування з природою.

Значно простіше відбувалося входження в українського середовища. Незадовго після приїзду в Українському народному домі для родини Сікевичів українська громада зробила урочисте прийняття, радісно вітаючи генерала, який щойно «приїхав з поля бою за Україну». «Коли в Канаду прибули визначні українські діячі, вони найперше знаходили собі місце в “Українському голосі”». Наглядним прикладом були генерал Сікевич, Олександр Кошиць, проф. Дмитро Дорошенко, проф. Іван Власовський, Василь Авраменко, проф. Леонід Білецький та багато інших», – зазначено в 3-й книзі «Історія «Українського голосу» в біографіях його основоположників і будівничих» (Вінніпег, 1995)<sup>26</sup>. Саме у редакції «Українського голосу» – найстарішого україномовного часопису Канади знайшов В.Сікевич інтелектуальне коло спілкування. Свідомому українцеві імпонувала ідеологічна філософія часопису, відтворена у провідному гаслі: «Самопошана – Самодіяльність – Самостійність». З головним редактором М.Стечишиним та колективом редакції, з родиною управителя друкарні Петра та Ольги Войценків, у нього склалися надзвичайно приятні стосунки. «Всі люде ставилися до мене дуже симпатично, і почував себе серед них як коло своїх найсердечніших приятелів»<sup>27</sup>, – згадував пізніше генерал. На Даферин Авеню, 214, де розташовувалася друкарня часопису і мешкали Войценки, В.Сікевич був бажаним гостем.

30 вересня 1926 р. генерал Сікевич отримав листа, який визначив надалі один із напрямів його суспільної праці. Колишній військовий міністр В.Сальський, посилаючись на характеристику Симоном Петлюрою діяльності В.Сікевич в Будапешті як «надзвичайно корисної», пропонував йому долучитися

до створення Товариства вояків Армії УНР на теренах Північної Америки, подібного заснованих у Польщі й Чехії, для вшанування пам'яті Головного Отамана<sup>28</sup>. Цій ідеї судилося втілитися в життя за безпосередньою участю генерала Сікевич майже через десять років.

У вересні 1930 р., після закінчення навчання доньки Наталі на факультеті суспільних наук Манітобського університету, Володимир і Ванда Сікевичі переселилися на південь Канади. До гомінкого, «далекого, великого, високого, але чужого»<sup>29</sup> Торонто генерал Сікевич зникав повільно. Він сумував за Північною Канадою й друзями з Вінніпегу. Йому бракувало спілкування в редакції «Українського голосу» («в Торонто ніяких редакцій нема»<sup>30</sup>), а в уяві часто спливав момент прощання на вокзалі. «Мені все здавалося, що це їду не я а їде хтось інший, а тільки його випроводжаю», – писав Володимир Сікевич Ользі Войценко<sup>31</sup>. Фізична втома після облаштування нової ферми лише тимчасово лікувала від спогадів. Витривалий і вже досвідчений господар, Володимир Сікевич брався за найтяжчу працю – корчував старі дерева й копав землю, «працював в поті ліца на маленькому клаптику землі»<sup>32</sup>. А дитячі спогади несли генерала до рідної Київщини та її розквітлих садів, бо «Торонто – головне околиця чудова, кругом озера, садочки повні яблук, грушок, сливок, винограду, персики, абрикоси – так нагадує любу Україну»<sup>33</sup>. Й серце ятрили думки про незалежність неньки – України, за яку він боровся разом з бойовими побратимами, про відданість ідеалам українства, що виливалися в невимовну тугу й бажання хоча б похованим бути в рідній землі. Володимир Сікевич остаточно зневірився в щирості політиків. «Як там наші політики вже Україну розшматували чи ще й досі шматують на свою персональну користь», – з болем запитував про європейські новини Івана Боберського, який щойно приїхав із Франції<sup>34</sup>. Єдиним життєвим орієнтиром незмінно залишалася Україна: «Почуваю себе Українцем і зі всіма Українцями я приятель, а щоб політичну воду товкти в ступі, дякую не хочу»<sup>35</sup>.

Сумного настрою додавала відсутність роботи (й відповідно – заробітку). «Я чекаю, коли це вже безробітні стануть на роботу і Канада очине двері для емігрантів тоді і у мене буде робота і я покину рядки безробітних», – намагався заспокоювати себе генерал у листуваннях з друзями<sup>36</sup>. Щоб прогодувати дружину й сина Леоніда (донька Наталя тоді поїхала навчатися до Франції), Володимир Сікевич вирішив реалізувати себе в якості публічного оратора й виступати зі спогадами про добу визвольних змагань та роздумами про Україну. «Одинокий заробіток»<sup>37</sup> давали йому в другій половині 1931 р. виступи в Українському народному домі, у спільній «концертній програмі танцюристів під управою І.Левка»<sup>38</sup> або інших колективів. Так вдавалося балансувати на межі голодування до 1935 р.

Тоді до Торонто повернулася донька Наталя з чоловіком – підполковником І.Мореєм де Мораном. Вони зустрілися у Франції, де разом навчалися в Сорбоні. Давнє знайомство, підкріплене спільними інтересами й проблемами, переросло



в глибші почуття. Донька генерала не випадково пов'язала свою долю з колишнім вояком, надто подібний був його життєвий шлях до батькового: і військовою освітою, і свідомим переходом в українську армію, і службою в дипломатичних установах. Володимир Сікевичу імпонував вибір доньки. «Дід його був француз, але любив щиро Україну», – розповідав він про зятя<sup>39</sup>, з яким у нього склалися досить добрі стосунки. Після переїзду до Торонто 1935 р. Іван Морей де Моран оселився разом із Сікевичами, взявши на себе відповідальність за утримання родини дружини.

Однак повна фінансова залежність від зятя не влаштувала генерала. Він вирішив подорожувати з виступами-спогадами для українського вояцтва, яке оселилося в Канаді й Америці. Відтак написав десятки листів до друзів, знайомих і зовсім не знайомих людей, які могли підтримати цей задум і сприяти його реалізації. Першими «підставили йому плече» колишній побратим по зброї, а на канадській землі – священник, настоятель української православної церкви св. Софії в Монреалі Володимир Слюсар, «батько українського танцю» в Канаді Василь Авраменко, родина Войценків. Так розпочалися «тури» «Батька Отамана» до найвіддаленіших міст і містечок Канади. Як згадував один із його товаришів, «Генерал Сікевич закликав колишнє українське вояцтво до організованого життя для плекання традицій Армії УНР, до передавання цих традицій молодому українському поколінню, що родилося і виросло поза рідною землею; ... до систематичного відзначення славетних боїв з ворогом, до шанування пам'яті про поляглих, до писання про визначні події українських визвольних змагань, у яких українське вояцтво брало участь»<sup>40</sup>. Реальним результатом «відчитів» Володимира Сікевича було творення Фонду Допомоги Українському Інвалідові, до якого в палких промовах він закликав робити посильні жертви. Як колишній Голова Військово-санітарної місії в справах полонених, він не зі слів знав про страждання побратимів по зброї, німічних і калік, тому його заклики були надзвичайно переконливим – «і сипалися тяжко запрацьовані гроші, як із кишені цього бойового товариства, так і свідомого українського суспільства взагалі»<sup>41</sup>.

Проте подорожі генерала не завжди були безхмарними. Під час підготовки однієї з промов на тему «В боротьбі за суверенну українську державу» 1936 р., яка планувалася в залі Української Православної Церкви св. Софії на вул. Делормер в Монреалі, стало відомо про можливість терактів з боку українських комуністичних організацій. Їхня прихильність до радянської ідеології та відомі акції проти єпископа російської православної церкви Іосафа (якому співали «Інтернаціонал»), розбій у залах Товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка та Української Греко-Католицької Церкви, змушував серйозно готуватися до оборони. Вихід генерала Сікевича на сцену був зустрінутий передбачуваним ревом замість овацій. «Передбачаючи це, численно зібране колишнє українське вояцтво, що зайняло місця навколо вікон, дверей і сцени, на даний знак упорядників відчиту, рушило на ворохобників і почало викидати їх із залі на

двір. Ворохобники почали співати «інтернаціонал» і захищатися п'ястками, але хутко замість співу вчинився несамовитий вереск ворохобників, які просили помилування. Підлога в залі була встелена побитими кріслами. Покалічених було винесено до викликаних амбулянсів і в супроводі прибулої поліції відправлено до шпиталів. «Батько Отаман» подякував своїм соколам і прочитав заповіджену доповідь»<sup>42</sup>. Перемога була очевидною, що посилювало емоційний вплив виступу на слухачів.

Секрет успіху виступів генерала Сікевича полягав не лише в його ораторському хисті. Важливе значення мало його вміння абстрагуватися від політичних та релігійних переконань тих, з ким йому доводилося спілкуватися. Його батьківське слово й поради сприяли об'єднанню вояків-емігрантів. Відтак неоціненною була участь генерала в розпочатій ще за «вінніпезького часу» організації Стрілецької Громади, УНО, у створенні станиць Союзу Бувших Українських Вояків у Канаді. Організаційні збори 1-ї станиці відбулися 27 квітня 1936 р. в Монреалі, а 2 квітня 1937 р. канадська влада затвердила Статут СБУВ<sup>43</sup>. Однією з перших акцій союзу було запровадження відзнаки колишніх вояків української армії та флоту – «Боевий Хрест Вождя всіх збройних сил України Головного Отамана Симона Петлюри». Бойова відзнака засновувалася як втілення нереалізованого проекту Ордена визволення України, наказ щодо встановлення якого видав ще Симон Петлюра 10 жовтня 1920 р. в Кам'янці-Подільському. Офіційно її було встановлено 22 травня 1932 р. Головною командою військ і флоту УНР і затверджено Головою Директорії Андрієм Левицьким. Згідно зі статутом цього ордену, ним мали нагороджуватися активні учасники визвольних змагань після цілковитої перемоги на користь України. Відродження ідеї заснування подібної нагороди зумовлювалося необхідністю «зміцнити в душі всіх бувших вояків славетної нашої армії і флоту, щоби зцементувати їх єдність і неподільність, щоби дати прообраз самопожертви та відданості для визвольної народної справи»<sup>44</sup>. Хрест Симона Петлюри встановлювався на вшанування пам'яті Головного Отамана, однак був не пропам'ятним, а бойовим і присуджувався тим, хто брав безпосередню участь у боях у складі регулярно армії або в повстаннях у ворожому заплілі. Нагорода прирівнювалася до Залізного Хреста – бойової відзнаки учасників Першого зимового походу Української Армії. Застереженням проти нагородження були зрада ідеї державності України або негідна українського вояка поведінка. Проект знака Хреста розробив український геральдист Микола Битинський<sup>45</sup>. Нагороду у вигляді хреста чорного кольору з накладним тризубом і мечем на синьо-жовто-чорній стрічці, а також виконану відомим художником П.Холодним грамоту могли одержати лише ті, кого Головна Рада Хреста Симона Петлюри визнала гідним бойової відзнаки. Право висувати кандидатури для нагородження отримали місцеві ради Хреста Симона Петлюри. У Європі їх було створено в Варшаві, Каліші, Бухаресті, Празі, Парижі. Європейську Головну Раду Хреста Симона Петлюри очолив генерал-хорунжий Віктор Куш<sup>46</sup>, а Головну Раду на

США та Канаду – генерал-хорунжий В.Сікевич. Виключне право на виготовлення і висилку Хреста отримало Українське воєнно-історичне товариство на чолі з генералом Михайлом Садовським. На виготовлення нагороди пішло майже чотири роки. Вже на початку липня 1937 р. Голові Ради Хреста Симона Петлюри В.Сікевичу було надіслано перші 35 анкет на одержання Хреста для 1-ї Станиці СБУВ<sup>47</sup>. Голова Ради виконував свої обов'язки відповідально і принципово, чим заслужив повагу багатьох колишніх побратимів.

Свідченням тому стало відзначення наприкінці вересня 1937 року в приміщенні Українського народного дому в Торонто 50-ліття військової служби і 20-ї – в українській армії Володимира Сікевича. Спільними зусиллями члени Комітету для вшанування ювілею генерала Сікевича – д-р Василь Яремій (голова), Василь Гультяй, Теодор Гуменюк, Іван Корчинський, Іван Роберт Ковалевич – досягли найважливішого: організували належне вшанування українця українцями, без різниці політичних і релігійних поглядів. Урочисті промови під час Святочного вечора-академії, сотні телеграм з різних куточків світу, видання «Ювілейної пам'ятки» на пошану Володимира Сікевича свідчили про визнання його заслуг серед українського вояцтва.

Нову грань таланту В.Сікевича відкрив хореограф і режисер Василь Авраменко. 1938 рік проходив для генерала під знаком українського кіно. Йому було доручено роль останнього кошового отамана Запорозької Січі Петра Калнишевського у «оперовій фільмі» «Запорожець за Дунаєм» поряд із відомим виконавцями Марією Сокіл, знаменитим басом Федором Швецем та ін. Нова справа хвилювала і водночас приносила задоволення. «Окремою надзвичайною рисою Авраменкового «Запорожця» буде виступ славнозвісного українського генерала й дипломата Володимира Сікевича в ролі кошового отамана Січі, Кальнишевського. Генерал Сікевич зумів вложити в свою роль стільки щирого одушевлення й природного драматичного хисту, що його поява на екрані заповідається як правдива сенсація», – сповіщала реклама<sup>48</sup>. «В цій літі перший раз в життю виступив на сцені в кіно в ролі кошового Калнишевського. Як побачите на сцені не дуже лайте», – писав новоспечений кіноактор М.Стечишину<sup>49</sup>. «Вже і по фермі хожу як гетьман і на бур'яни не звертаю уваги», – повідомляв В.Слюсара<sup>50</sup>. Він передбачав успіх фільму і мріяв, щоб його побачили в Україні. Василь Авраменко планував навіть ширшу співпрацю з Володимиром Сікевичем, запрошуючи його бути директором одного із проектів, однак сталої платні запропонувати не міг.

Та успіх у кіно і нові пропозиції кардинально не змінили сфери інтересів Володимира Сікевича. Передусім він переймався питаннями українства, вболівав за співпрацю і належну організованість українців у Канаді. Важливе значення з огляду на це мало для нього обговорення питання про створення спеціальної організації канадських українців. Відтак він не міг залишитися поза процесом утворення Комітету Українців Канади, ініційованим групою свідомих українців, серед яких були редактор «Українського голосу» Мирослав Стечишин,

президент Української видавничої спілки адвокат Ярослав Арсенич та ін. Однак протидія опозиції на організаційному етапі загрожувала успіху реалізації цієї важливої ідеї. «Українці, зрозумійте, що в об'єднанні наша сила, в роз'єднанні наша загибель», – писав Володимир Сікевич Мирославу Стечишину. – «Скажіть своїм проводарям, що справа України мусить бути для нас дорожче наших амбіцій. Нехай всі партії, організації і поодинокі люде зберуться і виберуть такий комітет, щоб там була репрезентована вся Українська Еміграція без різниці релігійних і політичних поглядів»<sup>51</sup>. З висоти своїх 70-ти років, він міг дозволити собі й різкі, але справедливі оцінки («ми все плачемо: Україна в неволі, Україну вороги руйнують, мали Держави є самостійни, а ми раби. А хто в цим винуват?»<sup>52</sup>), наполягати на необхідності опозиції («опозиція мусить бути мудра, патріотична, будівнича; а не руйнувати оден одного»<sup>53</sup>). Його погляди й оцінки змушували замислюватися організаторів Комітету Українців Канади, який зрештою було створено 1940 року.

Судилася колишньому дипломатові долучитися й до обговорення питання організації при Канадській Армії окремих українських частин напередодні Другої світової війни. Українські патріоти підтримували цю ідею, але вона не була втілена з політичних міркувань.

Не обходила Володимира Сікевича доля співвітчизників, що залишалися в Європі в таборах переселенців. В.Сікевич контактував з генералом В.Петровим, якого «викинули з помочі ДП за те, що він не є симпатиком ССРСР»<sup>54</sup>, намагаючись організувати йому допомогу. В другій половині 1945 р. він долучився до організації переїзду до Канади колишнього ректора Українського університету в Кам'янець-Подільському, професора Івана Огієнка (на той час уже Митрополита Іларіона). І.Огієнко звертався з проханням про допомогу до всіх, кого вважав здатними вирвати його з європейського пекла. До кола таких осіб потрапив і В.Сікевич. «Сердечно тільки прошу Вас, пане Генерале, як свого земляка, не відкладати справи мого переїзду на довго далі, але нагадувати, кому треба, щоб справа пішла вперед», – неодноразово нагадував професор людині, яка й сама постійно змушена була звертатися за допомогою<sup>55</sup>. Утім колишній дипломат намагався зробити максимально можливе: «говорив з впливовими людьми», з'ясовував відомості про організації, які опікувалися біженцями, виконував функції посередника в передаванні листів і грошей. У вересні 1945 р., шукаючи підтримки для Митрополита, він інформував В.Слюсара: «Дістав ще листа від Огієнка, дякує за вислані гроші і просить якнайскоріше його забрати і його дітей сина і дочку»<sup>56</sup>. Щира участь В.Сікевича в долі Митрополита Іларіона забезпечила їхні приязні стосунки вже на Канадській землі.

1945 рік був ювілейним для генерала Сікевича, якому виповнювалося 75 років. На початку грудня його урочисто вшанували в Українському народному домі в Торонто, в тій самій залі, де кілька років тому святкували його інший ювілей. Старого вояка особливо розчулили «дівчатка в розкішних українських уборах, з віночками і стрічками на головах, намистами і бусами на

ших», що винесли йому велетенського торта й заспівали «кантату, зложену панею Гайовською»<sup>57</sup>. Ювілейне прийняття з нагоди 75-роковин життя В.Сікевича відбулося і в залі Монреальської філії УНО 9 вересня 1945 р., зворушливі «золоті слова, які не купиш ні за які гроші» виголосив у церкві в Монреалі о. Слюсар<sup>58</sup>. Незмінно відгукнувся на знаменну подію в житті Сікевича «Український голос».

Усні розповіді, з якими подорожував генерал, з часом почали лягати на папір. Першу книгу споминів «Сторінки із записної книжки» автор присвятив дружині, з якою прожив «сорок років так любо, як дай Боже всім читачам»<sup>59</sup>. Справа видавництва захоплювала генерала не менше, ніж колись акторський дебют. Для нього не існувало дрібниць: чи то дизайн обкладинки, чи то вміщена в черговому тому фотографія, чи анонси чергового тому в «Новому шляху», чи навіть реалізація видання. «Буду старатися всіма моїми “комерційними” здібностями як найскорше продати цей том, щоб покрити друкарський кошт», – запевняв він Голову Української Стрілецької Громади в Канаді, сподіваючись на його допомогу<sup>60</sup>. Згодом він мріяв підготувати друге видання, включивши до нього рукописи, що залишилися неопублікованими.

Влітку 1946 року подружжя Сікевичів здійснило чергову далеку подорож до Америки, де пробули два місяці. По тому «в протягу 33 днів переїхали з Шикаго через Канаду до Калгарі – Edmonton і назад другою дорогою Дауфен – Вінніпег, форт Вільям». «Змучені добре були, але дуже задоволені», – ділився враженнями В.Сікевич зі своїм близьким приятелем В.Слюсарем<sup>61</sup>. Найбільше генералові імпонувала можливість поспілкуватися з «порядними людьми», бо на загал його гостре око вбачало «хаос», який панував у країні.

Незабаром після повернення з Володимиром Сікевичем сталася пригода, яка мало не коштувала йому життя. Вночі 18 серпня 1946 р. він з дружиною, повертаючись від доньки, переходили одну з центральних вулиць Торонто – Блур. В той час «наскочило авто, вдарило в ліву ногу, зірвало черевик, розірвало штани від низу до гори і зі всіма своїми диявольськими силами ударило об асфальт лівим боком»<sup>62</sup>. Прикутий на кілька тижнів до ліжка, він не втрачав оптимізму і почуття гумору: «Тепер лежу і думаю, що Генерал не перестав воювати, то він бив, а тепер його б'ють»<sup>63</sup>. Передусім його хвилювала думка про те, що травма завадить його поїздкам з «відчитами».

Після несподіваної смерті зятя 28 грудня 1946 р. кошти за «відчити» залишилися для генерала єдиною можливістю вижити і підтримати осиротілу родину доньки Наталки, яка залишилася «з донечками без куска хліба»<sup>64</sup>. Відтак, попри поважний вік, він із допомогою давніх друзів, намагався не припиняти їх якомога довше. З огляду на те, що більшість неодноразово чула його виступи, В.Сікевичу доводилося докладати неабияких зусиль до організації подорожей, змінювати концепцію промов, шукати нові маршрути. Донька змушена була змінити фах на більш прибутковий і закінчила 1947 року фармацевтичний коледж у Торонто.

Загалом поїздки Володимира Сікевича до місць поселення колишніх побратимів, що давали йому передусім засоби для існування, мали ще й очевидний суспільний резонанс. Вони тривали практично до останнього дня земного буття генерала. Його не лякали ні відстані, ні бездоріжжя, ні морози, ні хвороби. Прикметною (майже тріумфальною) була, зокрема, осіння 1949 року подорож генерала Північною Канадою. Наприкінці вересня (24-го) він зустрівся з українцями у дорогому його серцю Вінніпезі. Щирий патріотизм генерала, його нездійсненна тоді мрія про волю для рідної України, змусили замислитися над своєю життєвою позицією багатьох присутніх. Володимир Сікевич згадав про свою участь в російсько-японській війні, про зустріч з невідомим тоді ще Симоном Петлюрою, переказав маловідомі сторінки української історії. Після доповіді кожен виходив із зали, роздумуючи на тим, «що ж робити йому молодшому, коли генерал, якому вже 80 років, такий бадьорий на душі готов ще й нині йти воювати за Україну»<sup>65</sup>.

Не менш емоційним був виступ генерала перед громадою «забутого всіма» містечка Смокі Лейк в степах Альберти 19 жовтня<sup>66</sup>. Не потрапивши на потяг, 79-річний промовець прибув на авто й після кількох хвилин відпочинку з'явився перед громадою, що чекала на його промову. «На свої роки глибокої старости пан генерал молодий душею, бадьорий своїм словом. Моменти трагічної нашої минувшини так уміло передавав слухачам, що не в одного блистіли сльози на очах», – згадувала присутня тоді в залі Минерва Фотій<sup>67</sup>. І того разу, як завжди, головна думка сивочолого вояка зводилася до універсальних істин: «Жити в згоді, в порозумінню, шанувати одні одних, любити свято все своє рідне, передавати його як найцінніший скарб нашим дітям»<sup>68</sup>. Він безпомилково знаходив шлях до сердець, здатних усвідомлювати свою місію далеко від рідної землі.

Плануючи подорожі на осінні місяці, решту часу Володимир Сікевич намагався не відриватися від суспільного життя: брав участь у роботі Ради Української бібліотеки імені С.В.Петлюри в Парижі, українського товариства «Просвіта» імені М.Грушевського в Торонто, в започаткуванні футбольного кубку (з 1932 р. кубком «Української Ліги М'якого М'яча» в Канаді стала срібна чаша – кубок імені генерала Сікевича – «українського політичного й громадського діяча, і справжнього джентльмена»), був Почесним головою УСГ.

27 липня 1952 р. 82-річний генерал Сікевич пішов із життя. За поховання свого Почесного голови взялася Українська стрілецька громада. Тіло генерала було перевезено до аудиторії УНО для прощання. Біля труни, на яку було покладено прапори України і Канади, нагороди й шаблю генерала, вишикувалася почесна варта: члени УСГ, Братства Карпатських Січовиків, Українського відділу Канадського Легіону, Союзу бувших Українських вояків і Станиці УПА. Вся англомовна торонтська преса опублікувала некрологи. Після похоронних Богослужінь та панахид в усіх торонтських церквах 2 серпня похоронна процесія вирушила до цвинтаря «Проспект». В похороні, який

відбувався коштом українських громадянських і ветеранських організацій під проводом КУК, взяли участь, окрім стороннього громадянства, численні делегації з відділів УСГ та УНО зі східної Канади та делегат Взаємної Самопомічі з Вінніпегу п. Бабінець. Над могилою до присутніх промовляли В.Гультяй, генерал М.Садовський, А.Лазаревич. «Це був без сумніву найбільший український похорон, якого м. Торонто взагалі колись бачило. Заслуженому і популярному генералові прийшли віддати останню пошану всі українські громади, без розділу релігійного і партійного, чи територіального походження», – писала газета «Свобода»<sup>69</sup>.

Вірна дружина Ванда Сікевич (Космінська) пережила чоловіка на 14 років. Нині їхні тіла покояться під одним каменем зі скромним написом «Сікевич» на цвинтарі «Прспект» у Торонто, за тисячі кілометрів від рідної України, мрію про незалежність якої Володимир Сікевич проніс через все життя.

Ця публікація є лише першою спробою окреслити канадські сторінки життя та громадської діяльності Володимира Сікевича. На часі – повноцінне відтворення його життєпису як взірця служіння Україні.

<sup>1</sup> Див.: <http://www.vgd.ru/S/sizov.htm>

<sup>2</sup> *Матяш І., Мушка Ю.* Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині: історія. – Спогади, архівні документи. – К., 2005. – 398 с.; *Матяш І., Мушка Ю.* Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині (1919 – 1924) // УДЖ. – 2006. – № 1. – С.112 – 130 та ін.

<sup>3</sup> Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.3696. – Оп.2. – Спр.551. – Арк.54.

<sup>4</sup> Там само.

<sup>5</sup> *Сікевич В.* З минулого (Короткі витяги з «Спогадів» Генерала Володимира Сікевича): Дитячі роки // Ювілейна пам'ятка з нагоди 50-ї річниці військової служби та двадцятилітньої праці для української державності його ексценції генерал-хорунжого Володимира Сікевич. – Вінніпег, 1937. – С.26.

<sup>6</sup> Там само. – С.26–27.

<sup>7</sup> *Сікевич В.* По дорозі з Микитівни на Харківщину // Сікевич В. Сторінки із записної книжки. – Едмонтон, 1947. – Т.V. – С.17.

<sup>8</sup> Там само.

<sup>9</sup> *Хандога М.* Син українського мілітаризму генерал Володимир Сікевич // Ювілейна пам'ятка... – С.13–14.

<sup>10</sup> *Луговий Ол.* Військо й держава. З нагоди 50-ліття військової служби Генерал-Хорунжого Володимира Сікевича // Ювілейна пам'ятка... – С.15–16.

<sup>11</sup> ЦДАВО України. – Ф.3518. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.10.

<sup>12</sup> Там само. – Ф.3696. – Оп.2. – Спр.184. – Арк.11.

<sup>13</sup> Див.: *Литвин С.* Симон Петлюра у 1917–1926 роках: історіографія та джерела. – К., 2000. – С.341; *Вішка Е.* Симон Петлюра в Польщі і Франції (1920–1926) // Polska I Ukraina. Sjjusz 1920 I jego następstwa. – Torun, 1997. – С.168.

- 
- <sup>14</sup> Див.: Литвин С.Симон Петлюра у 1917–1926 роках: історіографія та джерела. – С.355.
- <sup>15</sup> ЦДАВО України. – Ф.3809. – Оп.2. – Спр.2. – Арк.1.
- <sup>16</sup> Там само. – Ф.4456. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.348.
- <sup>17</sup> Там само. – Ф.3809. – Оп.2. – Спр.2. – Арк.2.
- <sup>18</sup> Там само. – Арк.4.
- <sup>19</sup> Там само. – Арк.12.
- <sup>20</sup> Сікевич В., ген. Сторінки із записної книжки. – 1947. – Т.5. – С.64.
- <sup>21</sup> Магальяс С. Генерал-хорунжий Володимир Сікевич (в десяти роковини смерті) // Бюлетень Союзу бувших українських вояків в Канаді. – 1962. – № 12. – С.25.
- <sup>22</sup> Сікевич В. Перші вражіння на Канадській землі // Сікевич В. Сторінки із записної книжки. – Едмонтон, 1951. – Т.VII. – С.39.
- <sup>23</sup> Там само.
- <sup>24</sup> Там само. – С.43.
- <sup>25</sup> Національний архів і бібліотека Канади, R11553 2– фонд В.Слюсара, Ph.6: Листи В.Сікевича
- <sup>26</sup> Див.: Фігус-Ралько А.А. Українська Канада. – 2-е вид., змін. й доп. – К., Вінніпег, 2003. – С.108.
- <sup>27</sup> Національний архів і бібліотека Канади, MG30 D212. – Ф. П.Войценка, Vol.30, Ph.4 Sikevich Family, 1931 – 1936.
- <sup>28</sup> Осередок української культури й освіти. Вінніпег, Манітоба. 159(2)/10.
- <sup>29</sup> Національний архів і бібліотека Канади, MG30 D212. – Ф. П.Войценка, Vol.30, Ph.4 Sikevich Family, 1931 – 1936.
- <sup>30</sup> Там само.
- <sup>31</sup> Там само.
- <sup>32</sup> Осередок української культури й освіти. Вінніпег, Манітоба. Колекція М.Селешка, В7 (в) Еа – 4 – 8.
- <sup>33</sup> Національний архів і бібліотека Канади, MG30 D212. – Ф. П.Войценка, Vol.30, Ph.4 Sikevich Family, 1931 – 1936.
- <sup>34</sup> Осередок української культури й освіти. Вінніпег, Манітоба. Ф. І.Боберського, 942-P218, В-1(a), Fb-1-9.
- <sup>35</sup> Там само.
- <sup>36</sup> Національний архів і бібліотека Канади, MG30 D212. – Ф. П.Войценка, Vol. 30, Ph. 4 Sikevich Family, 1931 – 1936.
- <sup>37</sup> Там само, R11553 2– Ф. В.Слюсара, Ph.6: Листи В.Сікевича.
- <sup>38</sup> Провінційний архів Онтаріо. – Ф. Д.М.Ганкевича.
- <sup>39</sup> Національний архів і бібліотека Канади, MG30 D212. – Ф. П.Войценка, Vol.30, Ph.4 Sikevich Family, 1931 – 1936.
- <sup>40</sup> Магальяс С. Генерал-хорунжий Володимир Сікевич (в десяти роковини смерті). – С.26.
- <sup>41</sup> Там само.
- <sup>42</sup> Там само. – С.27.
- <sup>43</sup> Національний архів і бібліотека Канади, R11553 – фонд В.Слюсара, Ph.28: Статут і регулямін «Союзу бувших українських вояків».
- <sup>44</sup> Осередок Української Культури й Освіти. Вінніпег, Манітоба. № 159(2)/2.



- <sup>45</sup> *Табачник Д., Безгін І., Бузало В., Дмитрієнко М., Курас І., Куценко, Яковлева Л.* Нагороди України: історія, факти, документи: У 3-х т. – К., 1996. – Т.1. – С.163.
- <sup>46</sup> Там само. – С.164.
- <sup>47</sup> Національний архів і бібліотека Канади, R11553 2– фонд В.Слюсара, Ph.28: Статут і регулямін «Союзу бувших українських вояків».
- <sup>48</sup> Там само, MG31 D87 Фонд В.Авраменка, Vol.18, Ph.24 Рекламні матеріали до фільму «Запорожець за Дунаєм».
- <sup>49</sup> Там само, MG30 D212, Vol.4, Ph.27 Листи від В.Сікевича.
- <sup>50</sup> Там само, R11553 2– фонд В.Слюсара, Ph.6: Листи В. Сікевича.
- <sup>51</sup> Військово-історичний музей і архів УВАН (Вінніпег, Манітоба), 70/1645 Сікевич Володимир, 1948 – 1953.
- <sup>52</sup> Там само.
- <sup>53</sup> Там само.
- <sup>54</sup> Національний архів і бібліотека Канади, R11553 2– фонд В. Слюсара, Ph.6: Листи В.Сікевича.
- <sup>55</sup> Архів Української Православної Церкви в Канаді, Вінніпег, архів Іларіона (Огієнка), Vox 10 Листування. Сікевич Володимир.
- <sup>56</sup> Національний архів і бібліотека Канади, R11553 2– фонд В.Слюсара, Ph.6: Листи В.Сікевича.
- <sup>57</sup> *Сікевич В.*, ген. Сторінки із записної книжки. – Т.V.– С.64.
- <sup>58</sup> Національний архів і бібліотека Канади, R11553 2– фонд В.Слюсара, Ph.6: Листи В.Сікевича.
- <sup>59</sup> Осередок української культури й освіти. Вінніпег, Манітоба. Колекція М. Селешка, В 7 (в) Еа – 4 – 8.
- <sup>60</sup> Там само.
- <sup>61</sup> Національний архів і бібліотека Канади, R11553 2– фонд В. Слюсара, Ph.6: Листи В.Сікевича.
- <sup>62</sup> Там само.
- <sup>63</sup> Там само.
- <sup>64</sup> Там само.
- <sup>65</sup> *Селешко М.* Ген. В. Сікевич у Вінніпегу // Шлях. – 1949. – 24 вересня.
- <sup>66</sup> *Фотій М.* І до нас загостив генерал Сікевич // Український голос. – 1949. – 19 жовтня.
- <sup>67</sup> Там само.
- <sup>68</sup> Там само.
- <sup>69</sup> *Минович М.* Величавий похорон генерала Сікевича // Свобода. – 1952. – 7 серпня.